

Ο Παλαμάς και η γλώσσα

Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού
(Ομιλία της Εναρκτήριας Συνεδρίας)

Δεν είμαι τίποτε άλλο παρά μιας γλώσσας λειτουργός

(ΣΤ' 163)¹

Εισαγωγικά

Ο Κωστής Παλαμάς, πεντάρφανος από τρυφερή ηλικία, ανατράφηκε στο Μεσολόγγι στο σπίτι του αδελφού του πατέρα του, του θείου του Δημητρίου Ιωάννη Παλαμά. Η οικογένεια των Παλαμάδων είχε προσφέρει κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας σειρά όλη διδασκάλων του γένους με σημαντικότερο τον προπάππο του ποιητή Παναγιώτη Παλαμά (1722-1803), ο οποίος το 1760 ίδρυσε στο Μεσολόγγι την Παλαμαία Σχολή, που αναδείχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα πνευματικά κέντρα με ακτινοβολία σε ολόκληρο τον Ελληνισμό. Ως τα δεκαεφτά του χρόνια ο Παλαμάς έζησε στην ατμόσφαιρα μιας τέτοιας λόγιας οικογένειας, όπου πρωτοστατούσε και έδινε τον τόνο και φρόντιζε προσωπικά για την παιδεία του ανιψιού του ο Δημήτριος Παλαμάς, «ο θείος, ο δ ι δ ά σ κ α λ ο ς, καθώς απ' όλους κράζοταν, ο ελληνιστής, ο θεολόγος, ο φιλόσοφος, ο μυστικιστής, ο ησυχαστής, ο τεχνίτης του λόγου και του Λόγου ο διδάχος», όπως τον έχει περιγράψει αργότερα ο ίδιος ο ποιητής (Δ' 305. Η αραιογράφιση δική του).

Ο Παλαμάς, σ' αυτό το «ευλογημένο σπίτι» – γιατί «ό,τι έλειπεν από το σχολείον, το σχολαστικόν, το τυπικόν, και το αποκτηνωτικόν [...] μας το πρόσφερε το σπίτι» (Δ' 485) – τα παιχνίδια που έπαιζε «καταμόναχος» και τα ομαδικά παιχνίδια στα οποία πρώτευε ήταν «τα παιχνίδια του Λόγου» (Δ' 314, 320). Μέσα, λοιπόν, σε αυτό το περιβάλλον ο νεαρός μελλοντικός ποιητής ήρθε σε συστηματική επαφή με τη γραπτή ελληνική γλώσσα, εισχώρησε στα μυστικά της και γοητεύτηκε από τον πλούτο και τις απεριόριστες εκφραστικές δυνατότητές της. Αν λοιπόν κάθε ποιητής, τουλάχιστον κάθε γνήσιος ποιητής, προβληματίζεται για τη γλώσσα και αναμετρείται με αυτήν, ο Παλαμάς προσήλθε στην ποίηση και στο χώρο των γραμμάτων με συγκεκριμένα και πρόσθετα βιώματα και εφόδια που του επέτρεψαν (α) να στοχαστεί σοβαρά πάνω στη γλώσσα ως σύστημα για την ανθρώπινη επικοινωνία, (β) να παρέμβει δυναμικά και να πρωτοστατήσει υπέρ της δημοτικής κατά τη μαχητική περίοδο του γλωσσικού ζητήματος και (γ) να διαμορφώσει μian ολόκληρη θεωρία του ποιητικού, ειδικά, λόγου.

¹ Οι παραπομπές σε παλαμικά κείμενα στα *Άπαντα*, τόμ. Α' - ΙΣΤ', Μπίρης-Γκοβόστης, Αθήνα 1962 - 1969. Το κεφαλαίο γράμμα παραπέμπει στον τόμο, ο αριθμός στη σελίδα.

(α) Η γλώσσα ως σύστημα επικοινωνίας

Ο Παλαμάς αντιλαμβάνεται καταρχάς τη γλώσσα ως όργανο επικοινωνίας, δεν δέχεται όμως ότι η λειτουργία της περιορίζεται στο να εξυπηρετεί απλώς την ανάγκη των ανθρώπων να συνεννοούνται μεταξύ τους. Πιστεύει ότι η γλώσσα, πολύ περισσότερο από μέσο με το οποίο οι άνθρωποι έρχονται κοντά, αποτελεί όργανο, με το οποίο ενεργούν και δρουν σε ένα υψηλότερο, διανοητικό επίπεδο. Επιμένει ότι η γλώσσα δεν είναι κάτι το εξωτερικό σε σχέση με την ενέργεια του ανθρώπινου νου αλλά είναι σύμφυτη με αυτήν, όπως αναπόσπαστη για τις αισθήσεις μας είναι η ψυχή από το σώμα:

Πώς είναι δυνατόν να γεννώ ιδέας, εγώ ο ποιητής, αΰλους και ασάρκους, αγγλώσσους δηλαδή; Πώς είναι δυνατόν να εννοηθούν αι ιδέαι μου άνευ της λεκτικής σαρκός, ήτις τας καθιστά ορατάς και αισθητάς; Γεννώ ιδέας, θα ειπή συγχρόνως γεννώ και γλώσσαν. [...]. Αι καθαραί ιδέαι δεν υφίστανται άνευ της υλικής αυτών εκφράσεως. (1891, Β' 296).

Η γλώσσα διά να χαρακτηρισθή κατά φιλοσοφικήν ακρίβειαν επ' ουδενί λόγω δύναται να παραβληθή προς έ ν θ υ μ α, δηλονότι προς εξωτερικόν τι και επίκτητον και κατ' αρέσκειαν φερόμενον και απορριπτόμενον, η γλώσσα, το άνθος της ψυχής, και το σύμβολον αυτής της λογικής ενεργείας του ανθρώπου. (1892, Β' 310. Η αραιογράφηση δική του).

Αναφορικά με τη γλώσσα από φιλοσοφική, όπως λέει, δηλαδή θεωρητική σκοπιά, ο Παλαμάς ενημερώνεται μελετώντας σχετικά έργα παλαιότερων Ελλήνων, όπως «ο διδάσκαλος Κωνσταντάς», αλλά και συγχρόνων του Ελλήνων και ξένων γλωσσολόγων. Με τη βοήθειά τους και επικαλούμενος διαρκώς τη μαρτυρία τους, διατυπώνει βασικές θεωρητικές απόψεις για τη γλώσσα, με πρώτη τη θέση ότι δεν υπάρχουν καλές και κακές γλώσσες και ότι ο πλούτος ή η φτώχεια των ανθρωπίνων γλωσσών βαίνει αναλόγως προς τη διανοητική ανάπτυξη των εθνών που τις μεταχειρίζονται. Έτσι, για να στηρίξει τη θέση αυτή, παραθέτει όσα «με ευθυκρισία» υποστήριξε ο Κωνσταντάς το 1804, απαντώντας από τότε στο «έκτοτε προβαλλόμενον επιχείρημα, αφορήτου κοινοτοπίας», περί πτωχείας της δημοτικής γλώσσας:

Αλλ' η πτωχεία είναι αποτέλεσμα της ιδικής μας πτωχείας· μην έχοντας τα πράγματα, έπεται αναγκαίως να μην έχωμεν μήτε τα ονόματά των·αφού πλουτήσωμεν ημείς από ιδέας, πλουτίζεται και αυτή από λέξεις.

(1891, Β' 246)

Ανάλογη με την παραπάνω είναι και η πίστη του Παλαμά ότι δεν υπάρχουν γλώσσες ευγενείς ή αγενείς αλλά ότι η ευγένεια ή η αγένεια μιας γλώσσας εξαρτάται από το ήθος των ιδεών που εκφράζονται μέσω αυτής:

Τα λεγόμενα περί νοθειών, παραγεμισμάτων, μεταμφιέσεων, ξενισμών, βαρβαρισμών, τουρκισμών και φραγκισμών, εξευγενισμών και πολιτισμένης ελευθερίας, αναφορικώς προς την γλώσσαν, δεν σημαίνουν ακριβώς τίποτε. Ό,τι είπεν ο Βίγκελμαν, δεν ενθυμούμαι αν περί του καλού εν γένει ή ίδια περί της αρχαίας πλαστικής, παρομοιάσας αυτήν, ή εκείνο, προς καθαρόν ύδωρ το οποίον ουδεμίαν γεύσιν έχει, δύναται αξιόλογα να λεχθή περί της γλώσσης. Η γλώσσα, ακριβώς ειπείν, ουδεμίαν γεύσιν έχει· δεν είναι ούτε ευγενής ούτε αγενής. Ο ποιητής θα της δώση ευγένειαν διά των ιδεών τας οποίας εν τ ά ξ ε ι κ α ι μ ε γ έ θ ε ι θ α εκφράση δι' αυτής. (1892, Β' 311. Η αραιογράφηση δική του).

Συνεπής προς τις παραπάνω θέσεις αντιλαμβάνεται τη γλώσσα ως ζωντανό οργανισμό, ο οποίος, όπως «όλα τα φυσικά και τα κοινωνικά μαζί φαινόμενα» (1905, ΣΤ' 255), βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη. Γράφει το 1892 αντικρούοντας τον Άγγ. Βλάχο, ο οποίος ως εισηγητής του Φιλαδελφείου Ποιητικού Διαγωνίσματος είχε επικρίνει τους ποιητές που χρησιμοποιούσαν όχι την «καθαρά» δημοτική γλώσσα των δημοτικών τραγουδιών αλλά μια δημοτική «μιγάδα» :

Θα ήτο μάταιος κόπος η επανάληψις της γλωσσολογικής τυμπανοκρουσίας περί του ότι η γλώσσα είναι ακριβώς εν τω νοητώ κόσμω οργανισμός, ως είναι ο των φυτών και των ζώων εν τη φύσει, ουδεμίαν σχέσιν έχουσα προς τα ορυκτά· ότι ως τα φυτά και τα ζώα, γεννάται, ζη και θνήσκει, και ευρίσκεται εις δ ι η ν ε κ ή ε ξ έ λ ι ξ ι ν. (Β' 319. Η αραιογράφηση δική του).

Τη διηνεκή αυτήν εξέλιξη της γλώσσας προωθεί πρώτιστα ο Λαός, ο οποίος «δημιουργεί την γλώσσαν του με αυτόματον ευθυγνωσίαν και με θείαν έμπνευσιν ως ποιητής», φορέας ενός «γλωσσοπλαστικού ρεύματος» που ουδέποτε διακόπτεται. (Β' 290-291). Παράλληλα όμως με του Λαού την επίδραση βαίνει και η επενέργεια του Ποιητή στη διαρκή αλλαγή και εξέλιξη της γλώσσας:

Ό,τι λεληθότως, ανεπιγνώστως και διά της φοράς των αιώνων επιτελούσιν αι γενεαί, οι ποιηταί επιτελούσι γοργώς υπό το κράτος της Εμπνεύσεως. [Ο ποιητής επί της γλώσσης] καταλείπει την σφραγίδα του ιδίου πνεύματος· γράφει όχι τόσο την γλώσσαν όσον την γλώσσαν τ ο υ. (Β' 292. Η αραιογράφηση δική του).

Τόσο πολύ μάλιστα ο Παλαμάς πιστεύει ότι ο ποιητής με την προσωπική, δημιουργική εργασία του πάνω στη γλώσσα συμβάλλει στη διαχρονική εξέλιξη και αλλαγή της ώστε να υποστηρίζει ότι ο Σολωμός, ως μεγάλος ποιητής,

και αν τυχόν παρουσιάζη ανωμαλίας τινάς [γλωσσικάς] είναι ικανός διά μόνου του κλασικού παραδείγματός του να επιβάλη ταύτας ως κανόνας και ως νόμους εις τους επιγενομένους. (Β' 262).

(β) Ο δημοτικισμός

Ο Παλαμάς αναγκάστηκε, κατά κάποιον τρόπο, να στοχαστεί πάνω στην ανθρώπινη γλώσσα, να μελετήσει και να διατυπώσει γενικότερες θέσεις γι' αυτήν με σκοπό να υπερασπιστεί τη δημοτική και να αντικρούσει τις εναντίον της επιθέσεις, όταν από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 προσχώρησε με ενθουσιασμό στο στρατόπεδο των δημοτικιστών και αναδείχτηκε σε μαχητικό πρωταγωνιστή του δημοτικιστικού κινήματος. Πράγματι, όλα σχεδόν τα παραπάνω παραθέματα περιλαμβάνονται σε κείμενα γραμμένα για την υπεράσπιση της δημοτικής.

Σε συνέντευξή του το 1927 δηλώνει ότι δεν υπήρξε ποτέ φανατικός θιασώτης της καθαρεύουσας αλλά την έγραφε, γιατί την έγραφαν όλοι την εποχή που άρχισε να δημοσιεύει ποιήματά του και γιατί «δεν είχαν ακόμη ανοίξει τα μάτια του στην αλήθεια του δημοτικισμού», όπως έγραφε «κατ' ανάγκην» στην καθαρεύουσα και τα δημοσιογραφικά άρθρα του της περιόδου εκείνης. Στην ίδια συνέντευξη απαριθμεί όσους και όσα τον έκαναν δημοτικιστή, τον οδήγησαν δηλαδή να γράψει στη δημοτική τα ποιήματα της πρώτης κιόλας συλλογής του *Τραγούδια της πατρίδος μου* (1886), πριν από την εμφάνιση του *Ταξιδιού* του Ψυχάρη το 1888:

Δημοτικιστή μ' έκανε η μελέτη του Ροΐδη «Περί της Συγχρόνου Ελληνικής Ποιήσεως» όπου ο τόσο δύσκολος στα γούστα του άνθρωπος εκείνος, μιλούσε με ανεπιφύλακτο θαυμασμό για τον Σολωμό και τα δημοτικά τραγούδια, ο «Όρκος» του Μαρκορά, ο Βαλαωρίτης, και τα σατυρικά φύλλα της εποχής, ο «Ραμπαγάς» και το «Μη Χάνεσαι» που εγράφοντο σε μίαν απλή καθομιλουμένη που επλησίαζε αρκετά την δημοτική. (ΙΔ' 193).

Μετά την έκδοση όμως του *Ταξιδιού* του Ψυχάρη το 1888, ο Παλαμάς στρατεύεται αμέσως στον αγώνα για την υπεράσπιση της δημοτικής.² Για να συμβάλει στην επικράτηση και την καθιέρωσή της σε όλους τους τομείς της ελληνικής πνευματικής ζωής, δεν έγραψε μόνο στη ζωντανή γλώσσα του λαού, τη «μητρική» και «εθνική» μας γλώσσα, το τεράστιο και πολύμορφο ποιητικό του έργο ούτε αρέστηκε στη δημοσίευση με κάθε ευκαιρία μεστών κριτικών κειμένων υπέρ της δημοτικής αλλά αυτός ο λιγομίλητος, μαζεμένος, μοναχικός, κλειστός και δειλός στις κοινωνικές και ανθρώπινες επαφές του άνθρωπος δεν δίστασε να παρέμβει δημόσια με διάφορους τρόπους υπέρ της «Ιδέας», όπως ονόμαζε ακολουθώντας τον Ψυχάρη την πίστη του στον δημοτικισμό. Για σχεδόν τριάντα χρόνια, από τις αρχές της δεκαετίας του 1890 ως το 1920 περίπου, ο Παλαμάς βρίσκεται στην πρώτη γραμμή του αγώνα, δεχόμενος συχνά προσωπικές επιθέσεις και προπηλακισμούς από τους

² Βλ. το σχετικό μελέτημα του Εμμανουήλ Κριαρά, *Κωστής Παλαμάς. Ο αγωνιστής του δημοτικισμού και η κάμψη του*, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1997.

αντιφρονούντες, ακόμη και επίσημες ποινές για τη στάση του.

Έτσι, στις 19 και 20 Ιουλίου 1888 παρουσιάζει με δύο άρθρα στην εφ. *Εφημερίς το Ταξίδι* που μόλις είχε κυκλοφορήσει μιλώντας με ενθουσιασμό για τη λογοτεχνική αξία του έργου και την επέκταση της ζωντανής γλώσσας του λαού στην πεζογραφία. (ΙΣΤ΄ 501-502, ΣΤ΄ 307-310). Ο Παλαμάς είχε από την αρχή επιφυλάξεις για ορισμένες ακραίες θέσεις και κανονιστικές γλωσσικές πρακτικές του Ψυχάρη – ήδη στο άρθρο της 20ής Ιουλίου 1888 παρατηρεί ότι

λέξεις τινές και φράσεις αυτού υπερβαίνουν τα εσκαμμένα· δεν τας λέγει, ούτε είναι δυνατόν να τας είπη πλέον ο ελληνικός λαός. Ο κ. Ψυχάρης, αποπειρώμενος να καθιερώση και διαμορφώση την ζωντανήν γλώσσαν του ελληνικού λαού, λησμονεί την επί του λαού αυτού επίδρασιν του σχολείου, και δεν υποπτεύεται ίσως ότι φράσεις και λέξεις τινές, τας οποίας θα απέρριπτεν εν αγανακτήσει ούτος [ο κ. Ψυχάρης] ως ανηκούσας εις το πονηρόν κόμμα των *δ α σ κ ά λ ω ν*, κατέστησαν βαθμηδόν όχι ολιγώτερον *ζ ω ν τ α ν α ί* και *δ η μ ο τ ι κ α ί* εν τη συνειδήσει του ελληνικού λαού. (ΣΤ΄ 310).

Όμως, παρά τις κάποιες επιφυλάξεις του, δεν έπαψε, χάριν της «ιδέας», να στηρίζει τον Ψυχάρη, να δηλώνει με υπερηφάνεια ότι είναι «ψυχαραριστής», να ασχολείται και να γράφει άρθρα για το λογοτεχνικό και άλλο έργο του.

Ο Παλαμάς, αν και, όπως ανέφερα, εκ χαρακτήρος λιγομίλητος και διστακτικός στις δημόσιες επαφές και σχέσεις του, αποδείχτηκε μαχητικότατος και τολμηρότατος στις πρωτοβουλίες του για την υπεράσπιση του δημοτικισμού. Έτσι, στο φιλολογικό σαλόνι του αποφασίστηκε το 1898 η έκδοση του πρωτοποριακού περιοδικού *Η Τέχνη* του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, το οποίο θα γραφόταν ολόκληρο στη δημοτική. Όταν τον Νοέμβριο του 1901 ξεσπάνε τα «Ευαγγελικά», μαχητικές και αιματηρές εκδηλώσεις των φοιτητών εναντίον της μετάφρασης του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου από τον Αλέξανδρο Πάλλη στη δημοτική και εναντίον του δημοτικισμού γενικότερα, ο Παλαμάς, ο δημοτικιστής Γεν. Γραμματέας του Πανεπιστημίου, προπηλακίζεται από τα εξαγριωμένα πλήθη των φοιτητών.

Στις 2 Ιανουαρίου 1903 αρχίζει από το πρώτο κιάλας τεύχος τη συνεργασία του με τον *Νουμά*, το μαχητικό όργανο του δημοτικισμού. Την 1^η Νοεμβρίου 1903 η Μαρίκα Κοτοπούλη απαγγέλλει «Το χαίρε της τραγωδίας», ποίημα – χαιρετισμό του Παλαμά προς τον Αισχύλο (Ε΄ 151-154), το οποίο η διεύθυνση του Βασιλικού Θεάτρου του είχε ζητήσει να γράψει ειδικά για το ανέβασμα της *Ορέστειας* σε μετάφραση Γεώργιου Σωτηριάδη. Την ίδια ημέρα ξεσπούν τα «Ορεστειακά», φοιτητικές και οχλοκρατικές διαδηλώσεις κατά της μετάφρασης και του δημοτικισμού, υποκινούμενες από τον αρχαιστή καθηγητή του Πανεπιστημίου Γεώργιο Μιστριώτη. Ο Παλαμάς βρίσκεται στο κέντρο των επιθέσεων του τύπου. Στις 6

Νοεμβρίου δημοσιεύει στην εφ. *Ακρόπολις* άρθρο με τον τίτλο «Πνοή ζωής» (ΣΤ' 382-386), όπου με τόνο οργισμένο αλλά και αποφασιστικό δηλώνει πως το γεγονός ότι αναφέρεται και το ασήμαντο όνομά του μέσα σε «μια συναυλία πολυόργανη και πολυθόρυβη, συναυλία από αμάθειες, από ψευτιές, από σχολαστικότητες, ανθρώπων ανειλικρινών και αφρισμένων απόμαχων του νου και σακάτηδων της φαντασίας» του δίνει την αφορμή

τώρα κι άλλη μια φορά και μια για πάντα να το κηρύξω. Δηλαδή να κηρύξω πως κάθε τους επίθεση εναντίον μας και κάθε επίθετο που μας κολλάνε τάχα εξευτελιστικό για να μας στιγματίσουν, και κάθε γνώρισμα δεν ξέρω ποιου χυδαϊσμού και ποιου ψυχαρισμού και ποιου μαλλιαρισμού, είναι για μένα τίτλος τιμής. Και είναι δόξα μου πως είμαι ποιητής που κάποιο έχω ανάστημα ποιητικό, όσο κοντό και αν είναι, μπροστά σε νάνους γύρω μου, και πιο πολύ απ' όλα χαρά μου είναι και δόξα μου η γλώσσα μου που τη γράφω και τη δουλεύω και την ανυψώνω· η γλώσσα των ηρωικών μας τραγουδιών και του Ρήγα και του Σολωμού. (ΣΤ' 382. Η αραιογράφηση δική του).

Στις 16 Μαΐου 1908 διαψεύδει με επιστολή του στην εφ. *Εστία* και στην εφ. *Σκριπ*, που υπογράφει ως Γραμματέυς του Εθνικού Πανεπιστημίου, ανακρίβειες εις βάρος του δημοσιευμένες, «κακοηθέστατα», όπως λέγει, την προηγούμενη ημέρα στη εφ. *Αθήνα* και διακηρύσσει: «Είμαι δ η μ ο τ ι κ ι σ τ ή ς – ή όπως άλλως θέλετε να με αποκαλέσετε, και θα είμαι· τούτο αποτελεί τ η ν α ρ ε τ ή ν μ ο υ». (ΙΣΤ' 540. Η αραιογράφηση δική του). Ο Υπουργός Παιδείας τον επιτιμά, επειδή διακήρυξε ότι ο δημοτικισμός είναι η αρετή του.

Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός είναι μια πλευρά του δημοτικισμού που πολύ συγκίνησε και απασχόλησε τον Παλαμά.³ Έτσι, το 1908 δημοσιεύει σε συνέχειες άρθρο του στον *Νουμά* με τον τίτλο «Βιβλία για τα παιδιά». (ΣΤ' 542-559). Σ' αυτό επισημαίνει ότι δεν θα διορθωθεί ούτε και θα καλυτερέψει η Παιδεία μας, παρά τους εκπαιδευτικούς νόμους που ψηφίζονται, τα διατάγματα και τα προγράμματα για τα σχολικά βιβλία,

ενόσο μένει στο σκολεϊό ακοίταχτο και προσκυνιέται σεβαστό και φυλάγεται απείραχτο το μεγάλο, το αψυχολόγητο και το αντιπαιδαγωγικό το κρίμα, η καθαρεύουσα. Ενόσο μένει αμεταχείριστο, το τρανό αλάθευτο όργανο της ακέριας, και μόνης αληθινής, κι απ' άκρη σ' άκρη σωστής διανοητικής προκοπής του ελληνικού γένους· το μόνο όργανο, το πλασμένο από τ' αρχαία όλα και μαζί εμπυχωμένο από τα νέα όλα, τα πατροπαράδοτα, το καταφρονεμένο και το παραπεταμένο όργανο· η δημοτική μας. (ΣΤ' 542-543).

Το 1911, χρονιά αποφασιστική για το γλωσσικό ζήτημα, η μαχητικότητα του Παλαμά υπέρ της δημοτικής κορυφώνεται. Τον Ιανουάριο του 1911 του απονέμεται, όπως και σε ορισμένους άλλους ανθρώπους των γραμμάτων, ο Αργυρούς Σταυρός του Σωτήρος. Με

³ Βλ. Αλεξάνδρα Λαμπράκη – Γ. Δ. Παγανός, *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο Κωστής Παλαμάς*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1994.

αφορμή σημείο του λόγου του Οικουμενικού Πατριάρχη προς τους μαθητές της Μεγάλης Σχολής του Γένους στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών, δημοσιευμένου στην εφ. *Πρόσδος* της Πόλης, όπου αναφερόταν ότι «μεταξύ των παρασημοφορηθέντων δεν θα εύρητε κανένα απολύτως μαλλιάρον», δημοσιεύει στον *Νουμά* στις 20 Φεβρουαρίου, δηλαδή πριν ακριβώς από τη συζήτηση στη Β' Αναθεωρητική Βουλή, επί πρωθυπουργίας του Ελευθερίου Βενιζέλου, του άρθρου του Συντάγματος για την επίσημη γλώσσα του κράτους, το άρθρο του «Για να το διαβάσουν και τα παιδιά». (ΣΤ' 579-582). Στην πραγματικότητα με το κείμενό του αυτό ο Παλαμάς παρεμβαίνει δυναμικά στις προσπάθειες των δημοτικιστών, κατά τη διάρκεια των έντονων συζητήσεων στη Βουλή, να κατοχυρωθεί στο αναθεωρημένο Σύνταγμα η δημοτική ως επίσημη γλώσσα του κράτους⁴ και αντιπαράκειται στους καθαρευουσιάνους, οι οποίοι με αρχηγό τον Γ. Μιστριώτη επιδιώκουν με κάθε τρόπο τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας.

Στο κείμενο αυτό, λοιπόν, ο Παλαμάς γράφει απευθυνόμενος προς τους μαθητές της Μεγάλης Σχολής του Γένους:

Σέβομαι και τιμώ την Α. Θ. Π. [Αυτού Θειοτάτη Παναγιότητα] κ' ευλαβώς ασπάζομαι την δεξιά της. Μα το δυστύχημα είναι πως βρίσκομαι μέσα στον κύκλο των τριάκοντα [παρασημοφορηθέντων] λογίων [...]. Ξέρω πως ο Μαλλιαρισμός βασιλεύει [...]. Ξέρω πως μαλλιάροι λέγονται όσοι [...] δεν περιορίζονται να τη μιλάνε [...] μα και τη γράφουνε πιο σπουδασμένα και πιο προσεχτικά τη ζωντανή μας τη γλώσσα, την κοινή, την εθνική, που κρατά και που σπέρνει το Λόγο της Αλήθειας και της Ομορφιάς [...]. Κι απάνου απ' όλα ξέρω πως είμαι, στρογγυλά και χτυπητά, μ α λ ι α ρ ό ς α π ο λ ύ τ ω ς, και πως, βλέποντας ποιοι σημαδεύτηκαν και ποιοι σημαδεύονται με την ετικέτα τούτη, το θεωρώ έπαινό μου και το λογαριάζω δόξα μου μαλλιάρός να κράζομαι. Και ο μαλλιαρισμός, το είπα και το ξαναλέω, είναι η αρετή μου. (ΣΤ' 579-580. Η αραιογράφιση δική του).

Το κείμενο αυτό γίνεται αφορμή έντονης συζήτησης στη Βουλή εναντίον του και προκαλεί δυναμικές φοιτητικές διαδηλώσεις υπέρ της καθαρεύουσας και κατά των «μαλλιάρων».

Στις 29 Μαρτίου καλείται – υπό την ιδιότητα του Γραμματέως του Πανεπιστημίου – από το «Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως» σε απολογία για τη δημοσίευση του παραπάνω άρθρου του, «επειδή η κατά τας ημέρας εκείνας της άκρας εξάψεως της κοινής γνώμης αναφορικός με το γλωσσικόν ζήτημα τοιαύτη υμών δημοσίου λειτουργού γνώμη και πράξις [...] αποτελεί παράβασιν καθήκοντος κολαζομένην υπό των

⁴ Στη συνεδρίαση της Βουλής της 16ης Φεβρουαρίου 1911 ο Λορέντζος Μαβίλης ως βουλευτής Κερκύρας εκφωνεί θερμό λόγο υπέρ της δημοτικής, όπου στο ίδιο μήκος με τον Παλαμά αποφαινεται: «Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι, και υπάρχουν πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την καθαρεύουσαν».

κειμένων νόμων». Στις 30 Μαρτίου υποβάλλει στο Υπουργείο την απολογία του (ΙΣΤ΄ 435-440), ενώ συνεχίζονται οι φοιτητικές ταραχές με κεντρικό στόχο τον ίδιο και ακούγονται εμπρηστικά συνθήματα εναντίον του, σε βαθμό που να απειλείται ακόμη και η ζωή του. Στις 9 Απριλίου του κοινοποιείται από το Υπουργείο προσωρινή απόλυση ενός μηνός από τη θέση του Γραμματέα του Πανεπιστημίου, ως ποινή για την παράβαση του καθήκοντός του ως δημόσιου λειτουργού.

Γράφει στις 4 Φεβρουαρίου 1926 στην εφ. *Δημοκρατία* απαντώντας σε έρευνά της με θέμα «Ο δημοτικισμός και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση»:

Γιατί με ρωτάτε; Από σαράντα σχεδόν χρόνια ως τώρα μιλούν για μένα τα κείμενα. Είμαι ο ίδιος π η γ ή. Ο δημοσιογράφος είναι μελετητής. Δε μπορώ πια να μασώ και να ξαναμασώ τα ίδια. Από τα «Φιλικά γράμματα» τα βαλμένα ανώνυμα στη «Φιλολογική Εστία» του 1890 αν καλά θυμούμαι, ίσα με τους «Πεντασύλλαβους» στα 1925 και τον «Αριστοτέλη Βαλαωρίτη» στα 1924 κάθε λογής ομιλίες, δημοσιεύματα και βιβλία μου, πότε με τη λογική του πεζογράφου, πότε με τη μουσική του ποιητή, μια ομολογία είναι της Δημοτικής, πέρα ως πέρα, και τιμής κήρυγμα στους προμάχους της. (ΙΔ΄ 161).

Ο Παλαμάς ενδιαφέρθηκε για τη δημοτική γλώσσα έχοντας προβληματιστεί για τη διγλωσσία που επικρατούσε στην εποχή του και από αντιπάθεια όχι γι' αυτήν που είναι φυσικό να υπάρχει σε κάθε λαό ανάμεσα σε γραμματισμένους και αγράμματους αλλά για τη διγλωσσία που διαιωνιζόταν στην Ελλάδα με την επίδραση του σχολείου, «εκ του οποίου αποφοιτώντες συνήθως αγνοούντες την αρχαίαν, κακογραφούντες την καθαρεύουσαν, και καταφρονούντες την μητρικήν γλώσσαν». (Β΄ 290).

(γ) Η παλαμική θεωρία για τον ποιητικό λόγο

Το ενδιαφέρον του Παλαμά για τη γλώσσα και οι θέσεις του γι' αυτήν εκκινούν και ερμηνεύονται από τον μεγαλύτερο και μόνιμον έρωτα της ζωής του, τον έρωτά του για την ποίηση, τον συχνά πυκνά ομολογημένον από τον ίδιον.⁵ Στην *Ποιητική* του, μάλιστα, διευκρινίζει ότι αυτό που ενοποιεί τον πολυδιάστατο εαυτό του («Είμαι όχι με τ ο, αλλά με τ α εγώ μου», Ι΄493) είναι

Το πάθος μου για το Τραγούδι. Κάτι ασάλευτο μέσα στα πολυσάλευτα. Τ' όνομα στο βιβλίο των ποιημάτων μου *Ασάλευτη Ζωή*, αν τους δόθηκε για να τα χαρακτηρίση, συγκρατεί δυο συναπτά νοήματα μέσα του. Το ένα, εξωτερικώτερο, της ακινησίας, του αταξίδευτου, του πολύ ολίγο περιπατητικού, του καθιστικού της ζωής του ποιητή. Το άλλο, ουσιαστικώτερο, θυμίζει τον απαρασάλευτο από παιδάκι έρωτά μου προς το στίχο. (Ι΄494-495).

⁵ Βλ. ενδεικτικά Α΄ 79, Γ΄ 176, Ε΄ 268, Ζ΄ 11, 425, 456, Θ΄ 160-161, 480, ΙΔ΄ 145-146.

Ο έρωτάς του αυτός τον έκανε να στοχαστεί βαθιά πάνω στη φύση και τη λειτουργία της Ποίησης. Στην αγωνιώδη προσπάθειά του να συλλάβει τι είναι και τι κάνει η Ποίηση, βοηθήθηκε, όπως είναι επόμενο, από την δια βίου επαφή του με τα ίδια τα ποιητικά κείμενα, ελληνικά και ξένα, αλλά και από τη μελέτη καθαρά θεωρητικών έργων Αισθητικής και Ποιητικής. Θυμίζω εδώ πρόχειρα την άνεση με την οποία αναφέρεται π.χ. στο *Περί Ύψους* του Λογγίνου, στην *Αισθητική* του Hegel από τη γαλλική μετάφραση του Bénard, στην *Αισθητική* του Eugène Vèron, στον John Ruskin και τον Croce, στον Γκαίτε των *Συνομιλιών με τον Έκκερμαν*, στην *Αλληλογραφία* του Flaubert κ. ά. Έτσι, όχι μόνον ακολουθώντας τις ανεξιχνίαστες ροπές του ποιητικού ταλέντου του αλλά και αξιοποιώντας την οξυδέρκεια και τη συνδυαστική ικανότητα του πνεύματός του, κατέληξε αφενός σε ορισμένες αποφασιστικής σημασίας επιλογές σε ό,τι αφορά την ποιητική του δημιουργία και αφετέρου στη διατύπωση συγκεκριμένων θεωρητικών αρχών για την Ποίηση, πολλές από τις οποίες ισχύουν και για τη λογοτεχνία γενικότερα.

Η επίμονη ενασχόληση με ζητήματα της Ποιητικής της Ποίησης έφερε σύντομα τον Παλαμά μπροστά στο πρόβλημα που θέτει η σχέση της Ποίησης με τη γλώσσα, με αποτέλεσμα τη σταδιακή διαμόρφωση μιας ολόκληρης *Θεωρίας του ποιητικού λόγου*. Οι βασικές θέσεις της θεωρίας αυτής προκαλούν έκπληξη στον σημερινό μελετητή, όχι μόνο γιατί έχουν συστηματικό, περίπου, χαρακτήρα, καθώς απορρέουν από γενικότερες αρχές και επανεμφανίζονται σταθερά στα ώριμα παλαμικά κείμενα, αλλά κυρίως γιατί έχουν διατυπωθεί και υποστηριχτεί πολύ πριν η σύγχρονη Ποιητική, με τη βοήθεια και της Θεωρητικής Γλωσσολογίας, στρέψουν την προσοχή μας στο ποίημα ως λόγο.

Τις θέσεις ακριβώς αυτές του θεωρητικού Παλαμά θα προσπαθήσω, τελειώνοντας, να συνοψίσω.

Η αξία της μορφής

Σε μια πρώτη φάση και σε κείμενα που ανάγονται ήδη στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα ο Παλαμάς διαπιστώνει την αξία και τη σημασία που έχει για το ποίημα και την Ποίηση αυτό που γενικά ονομάζουμε *μορφή*. Από τη διαπίστωση αυτή απορρέει σειρά ολόκληρη θέσεων, συχνά επιγραμματικών ή και αφοριστικών, για την ανάγκη διαρκούς επεξεργασίας της ποιητικής μορφής:

1894: Κάθε σωστός ποιητής δε μπορεί παρά να είναι και τεχνίτης. (ΣΤ'151)

1896: Ακόμη δεν εκαταλάβαμεν επαρκώς οι γράφοντες την σημασίαν της μ ο ρ φ ή ς εν τη λογοτεχνία ή και κατανοήσαντες δεν κατωρθώσαμεν ακόμη να δείξωμεν τελείως εις τα έργα μας ότι το εκαταλάβαμεν. (ΙΔ'443)

1907-1910: Η μέθη της εμπνεύσεως, βέβαια, μπορεί να κατέρχεται, θεία χάρη από ψηλά· αλλά το δούλεμα του τεχνίτη δεν την αδυνατίζει· τη συνεχίζει. Όταν διορθώνω και ξαναδιορθώνω ένα μου στίχο, υπηρετώ την έμπνευσή μου και συμπληρώνομαι. (Ι' 128)

1912: Ένα ποίημα δεν είναι μόνο γέννημα ιδέας και πάθους, είναι και κατόρθωμα ενός δουλευτή, που με το γλωσσικό υλικό το π λ ά θ ε ι και το χ τ ί ζ ε ι⁶, που με τη γλώσσα κάνει το στίχο, πολλές φορές ύστερ' από πάλεμα υπομονετικό, δένοντας το ανυπόταχτο του Λόγου άτι με τα χρυσά χαλινάρια του ρυθμού και του μέτρου. (Ι' 459-460).

Ταύπιση μορφής και περιεχομένου

Σήμερα, ύστερα από τον F. de Saussure, σύμφωνα με τον οποίον η γλώσσα, όσο κι αν χρησιμοποιεί ορισμένη ύλη, τόσο στο επίπεδο του περιεχομένου (νοήματα, σκέψεις...) όσο και στο επίπεδο της έκφρασης (ήχοι, φθόγγοι...), είναι «μορφή και όχι υλική ουσία»⁷, και ύστερα από την απόφανση θεωρητικών γλωσσολόγων ότι το «περιεχόμενο» κάθε κειμένου, επομένως και του ποιητικού, είναι συνάρτηση των δομών (φωνητικών, μορφολογικών, συντακτικών...) που συνιστούν τη γλωσσική μορφή⁸, η ρήση «το περιεχόμενο ταυτίζεται με τη μορφή» αποτελεί κοινό τόπο. Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Παλαμάς είχε και αυτός υποστηρίξει και μάλιστα πολύ νωρίς ότι αυτό που συνήθως ονομάζουμε «περιεχόμενο» ενός ποιητικού κειμένου είναι συνυφασμένο με τη μορφή του και ότι, επομένως, διαχωρισμός «μορφής» και «περιεχομένου» είναι στην πράξη αδύνατος:

1901: Όπου η Ποίηση κρατιέται στα ταιριασμένα της ύψη, εκεί και η γλώσσα ταιριαστά υψηλή. Αρμονικά δεμένα το νόημα και η φράση· βλέπει κανείς πως πραγματικό ξεχώρισμα, στα ωραία έργα, μορφής και ουσίας, δεν υπάρχει· πως η σκέψη παίρνει μίαν υλική ομορφιά, γίνεται χειροπιαστή· και πως η έκφραση είναι κάτι ουσιαστικό και πνευματικό. (ΣΤ' 56)

Η γλωσσική φύση της ποιητικής δημιουργίας

Ο Παλαμάς είχε συνειδητοποιήσει πλήρως τη γλωσσική φύση της ποιητικής δημιουργίας και είχε, επομένως, καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η «ποιητικότητα» δεν είναι ιδιότητα κάποιων πραγμάτων, θεμάτων ή ιδεών, αλλά απορρέει από τον τρόπο που κάποιος μιλάει γι' αυτά,

⁶ Οι αραιογραφήσεις δικές μου

⁷ Βλ. F. de Saussure, *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*, μετάφραση-Σχόλια-Προλογικό σημείωμα: Φ. Δ. Αποστολόπουλος, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1979, σ. 161.

⁸ Richard Ohmann, "Generative Grammar and the Concept of Literary Style", *Word* 20 (1964), σ. 431 όπου σημειώνονται τα εξής: «Ορισμένοι μετασχηματισμοί της μορφής προσθέτουν καινούριο περιεχόμενο, ορισμένοι αφαιρούν στοιχεία ή χαρακτηριστικά περιεχομένου, και γενικά δεν υπάρχει μετασχηματισμός που να αφήνει απείραχτο και αναλλοίωτο το περιεχόμενο». Η μετάφραση δική μου.

είναι δηλαδή συνάρτηση της γλωσσικής αποτύπωσής τους:

- 1924: Η γλώσσα είναι η ίδια η ψυχή της ποιητικής τέχνης που για να εκδηλωθή, σωματώνεται. (ΙΒ΄ 295)
- 1927: Η Ποίηση δε βρίσκεται αποκλειστικά στην ουσία της. Δείχνεται κατεξοχήν στην παράστασή της. Είναι μορφή. (Ι΄ 565).

Από την θέση του Παλαμά για τη γλωσσική φύση της ποιητικής δημιουργίας απέρρευσαν και ορισμένες σκέψεις του για τη σχέση της Ποίησης με την επιστήμη της Γλωσσολογίας. Με αυτές υπογραμμίζει όχι μόνο τη συμβολή του λόγου της Ποίησης στον πλουτισμό και την εξέλιξη της γλώσσας, τονίζοντας έτσι το ενδιαφέρον που έχουν τα ποιητικά κείμενα για τον γλωσσολόγο, αλλά και την αποφασιστικής σημασίας βοήθεια που είναι δυνατόν να έχει ο ποιητής από τη Γλωσσολογία:

- 1903: Πολλές φορές ο γλωσσολόγος παραδειγματίζεται από τον ποιητή, όπως ο ποιητής είναι ο κατηχημένος του γλωσσολόγου. Στην ιστορία δε της λογοτεχνίας μας, από το Βηλαρά ως τον Ψυχάρη, κάθε φορά που γλυκοχαράζει κάτι σαν αναγέννηση, το ποιητικό γλυκοχάραμα με τη βοήθεια κάποιου δυνατού χεριού που διώχνει κάποια σκοτάδια· και το χέρι αυτό είναι της γλωσσικής επιστήμης το χέρι. (ΣΤ΄ 171).

Οργάνωση και δομή του ποιητικού λόγου

Ιδιαίτερα έχει απασχολήσει τον Παλαμά η σχέση του *ποιητικού γλωσσικού υποσυστήματος* με τη *γλώσσα-σύστημα*. Επισημαίνει, βέβαια, πως ο ποιητικός λόγος αρθρώνεται στο εσωτερικό του συστήματος της γλώσσας και, επομένως, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς σεβασμό στους νόμους που την διέπουν:

- 1905: Δεν ξεχνώ πως στη γλώσσα που γράφει κανείς μπορεί να γίνονται συμβιβασμοί λογής λογής· μα τέτοιοι που δε θα χαλάσουν τον τέλεια μορφωμένο και τον καθεαυτό χαρακτήρα της γλώσσας. Και διαλέματα μπορεί να γίνουμε και αλλαγμένα και λογής ταιριάσματα στο λόγο που γράφουμε, μα πάντα *λ ο γ ο τ ε χ ν ι κ ά* για εξαιρετικές αφορμές και σε στιγμές εξαιρετικές, κανονισμένα κι αυτά από το λεπτό αίσθημα του συγγραφέα [...], μα με την υποταγή στους νόμους που κυβερνούν και τη γλώσσα, σαν όλα τα φυσικά και τα κοινωνικά μαζί φαινόμενα, όσο κι αν είναι οι κοινωνικοί νόμοι πιο περιπλεγμένοι και πιο δυσκολοξεδιάλυτοι. (ΣΤ΄ 255).

Από την άλλη πλευρά, όμως, ο Παλαμάς διαπιστώνει, και μάλιστα νωρίς, πως ο ποιητικός λόγος *αποκλίνει από τη γλωσσική νόρμα*. Η θέση ακριβώς αυτή υπόκειται σε ένα από τα κριτήρια, με τα οποία καθιέρωσε στην Αθήνα του 1889 τον Κάλβο ως μεγάλο ποιητή, όταν επισημαίνει τις γλωσσικές του αυθαιρεσίες, οι οποίες όμως όχι μόνο δεν υπονομεύουν, αλλά μάλλον συμβάλλουν στην ποιητικότητα του καρβικού λόγου.

Ποιητικός λόγος και αμφισημία. Η ενεργός συμμετοχή του αναγνώστη

Σε σχέση με τη φύση του ποιητικού λόγου ο Παλαμάς έχει ασχοληθεί συχνά και με την *αμφισημία* ή και την *πολυσημία* ως ενδογενή γνωρίσματά του αλλά και της ποίησης γενικά. Η σύμφυτη αυτή με την ουσία της ικανότητα της ποίησης να δηλώνει και να συνδηλώνει πολλαπλά νοήματα, έκανε ως ένα βαθμό δυνατή τη διατύπωση των συγχρόνων θεωριών *ανάγνωσης* και *πρόσληψης*. Οι πολλαπλές και διαδοχικές αναγνώσεις/ερμηνείες ενός ποιήματος είναι δυνατές, γιατί κάθε μία από αυτές, αποτέλεσμα διαφορετικής κάθε φορά προσληπτικής διαδικασίας, φωτίζει διαφορετική κάθε φορά όψη ενός πολύπλευρου νοήματος. Οι θεωρίες αυτές πρόσληψης και ανάγνωσης υποβοηθήθηκαν, βέβαια, και από τη γενικότερη θεωρία της *επικοινωνίας*, από τη στιγμή που το ποιητικό κείμενο αντιμετωπίστηκε και αυτό ως μορφή γλωσσικής επικοινωνίας. Και όπως σε κάθε μορφή γλωσσικής επικοινωνίας, έτσι και κατά την ανάγνωση ενός ποιήματος ο αναγνώστης δεν δέχεται παθητικά το μήνυμα αλλά, αντίθετα, συμμετέχει ενεργά σε όλη τη διαδικασία παραγωγής της σημασίας του, προσλαμβάνοντάς το ανάλογα με τις πάσης φύσεως εμπειρίες του, τις προσδοκίες του κ. ά.

Προκαλεί, πράγματι, έκπληξη το γεγονός ότι ο Παλαμάς είχε συλλάβει τον πυρήνα αυτών των θεωριών πολύ πριν διατυπωθούν συστηματικά. Και είναι βαρυσήμαντα, καθώς μοιάζουν να έχουν αποσπαστεί από κάποιο σημερινό θεωρητικό έργο για την ανάγνωση και την πρόσληψη, όσα σχετικά περιλαμβάνονται στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης της *Ασάλευτης Ζωής*:

1920: [Η ηδονή που γεννά ο ποιητής δεν είναι] ολότελα παθητική. Χρειάζεται κάποιο ποσό ενέργειας ανάλογης προς την ενέργεια του ποιητή από μέρος του ανθρώπου που θέλει να χαρή τον ποιητή. Και παντού η προσπάθεια. Και η συνεργασία. Και ο αναγνώστης μύστης. (Ι' 491).

Ο Παλαμάς, παρ' όλη τη συχνή χρήση μιας μεταφορικής γλώσσας και παρά το γεγονός ότι, όπως εξομολογείται ο ίδιος, «ετοιμάζουμε και τ' άρθρα μας, καθώς συνθέτουμε και τα τραγούδια μας. Με τον έρωτα και με το μεθύσι.» (ΣΤ' 262), στα πεζά κριτικά και θεωρητικά κείμενά του χρησιμοποιεί με προσοχή και συνέπεια τις λέξεις και τους όρους του. Μόνο που το περιεχόμενο της παλαμικής θεωρητικής και κριτικής ορολογίας δεν είναι ούτε το τρέχον της εποχής του ούτε το τρέχον της δικής μας εποχής. Είναι το εξαγόμενο ενός ευρύτερου πλέγματος παιδείας που αγκαλιάζει τους αρχαίους Έλληνες θεωρητικούς της ποίησης και τους σημαντικότερους, τουλάχιστον, σύγχρονους του Ευρωπαίους, μιας παιδείας που βρίσκεται και σε διαρκή επαφή με το έργο Ελλήνων και ξένων ποιητών ενός τεράστιου χρονικού ανοίγματος. Όποιος, λοιπόν, επιχειρεί να ασχοληθεί με τον θεωρητικό και κριτικό Παλαμά, για να τον κατανοεί και να μην τον απλουστεύει ή διαστρεβλώνει, οφείλει να

διαθέτει, κατά το δυνατόν, ανάλογο οπλισμό, συμπληρωμένο μάλιστα με όσα εντωμεταξύ εργαλεία έθεσαν στη διάθεσή μας σύγχρονες θεωρίες για τη λογοτεχνία και ειδικά για την ποίηση.

Επίλογος

Καλύτερα, όμως, από ο,τιδήποτε άλλο για τις απόψεις του Παλαμά σχετικά με τη γλώσσα, γενικά, και ειδικότερα με την ελληνική γλώσσα στη διαχρονική της πορεία, μιλά η ίδια η παλαμική **γλωσσική ποιητική πράξη**. Όμως, όσο και αν έχουν διερευνηθεί πρόσφατα επιμέρους πλευρές της⁹, η παλαμική ποιητική γλώσσα δεν έχει γίνει ακόμη, ατυχώς, αντικείμενο συστηματικής και ολόπλευρης μελέτης, σύμφωνα με τις μεθόδους και τα εργαλεία της σύγχρονης γλωσσολογίας. Γι' αυτό και περιοριζόμαστε ως προς το θέμα αυτό να επαναλάβουμε εδώ όσα έχει διακηρύξει ήδη από το 1943 ο Νικόλαος Π. Ανδριώτης στην κλασική μελέτη του «Η γλώσσα του Παλαμά», δηλαδή αφενός ότι «Το έργο του Παλαμά είναι η αποθέωση του νεοελληνικού γλωσσικού θησαυρού» και αφετέρου ότι

Από τα [ποιητικά] κείμενα του Παλαμά θα μπορούσε να βγη μια ακέρια γραμματική και σύνταξη της νεοελληνικής κοινής. Το έργο του είναι τόσο πλούσιο, ώστε δεν υπάρχει φαινόμενο γλωσσικό που να μην αντιπροσωπεύεται καταξιωμένο στο έπακρο της εκφραστικής του ικανότητας, πράγμα που δε θα μπορούσε να ειπωθή για κάθε ποιητή με έργο μικρότερο σε έκταση, όπως του Σολωμού ή του Καβάφη, για να περιοριστώ στους πιο μεγάλους.¹⁰

Ο ίδιος, πάντως, ο Παλαμάς, σε άρθρο του 1903 δημοσιευμένο στο περ. *Παναθήναια* έχει δηλώσει απερίφραστα: «Αφού είμαι πεζογράφος ή ποιητής, κι ας είμαι ο πλέον ασήμαντος, δεν είμαι τίποτε άλλο παρά μιας γλώσσας λειτουργός». (ΣΤ' 163).

Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού

Ομότιμη Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών
Ηλ-ταχ.: lenapoli@otenet.gr

⁹ Βλ. Μ. Γ. Κωσταγιάννη, *Η μεταφορά ως μηχανισμός αλλαγής της σημασίας: τυπολογία και λειτουργία στον ποιητικό λόγο του Κωστή Παλαμά*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών, 2003, σελ. 260. Θανάσης Νάκας, «Ανιχνεύοντας το ποιητικό ιδίωμα του Παλαμά: πρώτα πορίσματα από μια ηλεκτρονική επεξεργασία των *Απάντων* του», στο *Κωστής Παλαμάς: Μελετήματα*, Βιβλιοθήκη Τράπεζας Αττικής, Αθήνα 2004, σσ. 159-242· Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, «Η νεολογική δεινότητα του Κωστή Παλαμά», Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Κωστής Παλαμάς. Εξήντα χρόνια από το θάνατό του (1943-2003)», Ίδρυμα Κωστή Παλαμά, τόμ. Α', Αθήνα 2006, σσ. 221-237.

¹⁰ Περ. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1943, αφιέρωμα στον Παλαμά, σ. 237.